

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۱۰/۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۷/۲۹

تحلیل سطوح برخورداری نواحی روستایی شهرستان اردبیل از امکانات و خدمات

مجتبی قدیری معصوم^۱

سعیدرضا اکبریان رونیزی^۲

چکیده

مطالعه، شناخت و تحلیل امکانات، توانمندی‌های بالقوه و بالفعل و نیز تنگناهای موجود در نقاط روستایی در راستای نیل به توسعه در این نواحی الزامی است، به طوری که این امر برنامه‌ریزان را در ارایه و اجرای طرح‌های توسعه روستایی یاری می‌رساند. هدف از این پژوهش سنجش و تحلیل سطوح برخورداری نواحی روستایی شهرستان اردبیل به کمک روش‌های علمی می‌باشد. به این منظور در راستای این تحقیق ۲۱ متغیر در زمینه امکانات و خدمات بهداشتی - درمانی، زیربنایی، آموزشی و فرهنگی در سطح دهستان گردآوری شده است. در این مقاله از شاخص ناموزون موريس جهت سنجش سطوح برخورداري دهستان‌ها استفاده شده و برای تحلیل نابرابری‌ها در بین دهستان‌ها از لحاظ شاخص‌های مورد نظر روش ضریب اختلاف به کار گرفته شده است. نتایج بررسی‌ها نشان دهنده اختلاف و نابرابری در سطوح برخورداري دهستان‌های این شهرستان است. از مجموع یازده دهستان در این شهرستان تنها سه دهستان در سطح برخوردار قرار دارند. همچنین بررسی و محاسبه ضریب اختلاف امکانات و خدمات نیز بیانگر عدم تعادل و نابرابری بیشتر در بین امکانات و خدمات زیربنایی در ناحیه مورد مطالعه است.

واژگان کلیدی: سطوح برخورداري، توسعه روستایی، شاخص ناموزون موريس، شهرستان اردبیل.

مقدمه

یکی از مباحث اساسی در علم اقتصاد نوین بحث بر سر رشد و توسعه و یا کم‌رشدی و توسعه‌نیافتگی می‌باشد. در این خصوص اقتصاددانان مختلف نظریات گوناگونی ارائه نموده‌اند. نظریات مربوط به توسعه را می‌توان به طور کلی در سه دیدگاه کلاسیک یا محافظه‌کارانه، دیدگاه رادیکال و دیدگاه اصلاح طلب یا میانه رو برجسته نمود که نظریه‌پردازان بسیاری حول این دیدگاه‌ها کشیده شده‌اند (معصومی‌اشکوری، ۱۳۷۰، صص ۲۷-۴۲). در این بین، هیرشمن^۱ و میردال^۲ از نخستین کسانی بودند که کاربردهای مکانی فرایند توسعه را شناختند و از این طریق به پیوند میان مدل‌های رشد اقتصادی و نظریه توسعه منطقه‌ای اقدام نمودند (مهندسان مشاور DHV، ۱۳۷۱، ص ۴۵). در مجموع می‌توان اذعان نمود که از زمان مطرح شدن مباحث مربوط به توسعه و توسعه‌نیافتگی، مکاتب و دیدگاه‌های مختلفی راجع به این موضوعات ارائه شده است. اخیراً رویکردهای نوینی نیز در زمینه توسعه مطرح شده که برخی از اینها شامل جنبش‌های محلی، نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO)، مباحث جنسیتی، عدالت و دموکراسی، مشارکت شهروندی و مهم‌تر از همه محیط زیست و روابط محلی هستند. همچنین برخی از محققان رویکرد توسعه از پایین و رویکرد توسعه از بالا را مورد تأکید قرار داده‌اند (Hodder, 2000, p. 16). برخورداری و محرومیت نواحی روستایی از جمله مباحثی است که در بین اقتصاددانان و برنامه‌ریزان مطرح است. در بین نواحی نابرابری و اختلافاتی وجود دارد که ضروری است جهت کاهش و از بین بردن نابرابری‌ها تلاش‌هایی صورت گیرد. اندیشمندان و صاحب‌نظران امر برنامه‌ریزی توسعه ناحیه‌ای و روستایی با ارائه دیدگاه‌ها و تئوری‌های خاص، هر کدام نابرابری‌های ناحیه‌ای و محلی را مطابق با موقعیت و مکان و زمان خود مورد بررسی قرار می‌دهند (قره‌باغیان، ۱۳۷۵، ص ۳۶۴).

به عقیده برخی محققان، سکونتگاه‌های روستایی در اکثر کشورهای در حال توسعه از نظر فیزیکی و اقتصادی با یکدیگر و با حوزه‌های روستایی خود یا با شهرهای بزرگتر، به جز بهره‌گیری از خدمات و امکانات، ارتباط و پیوند دیگری ندارند. در هر مورد، فقدان

1- Hirschman

2- Myrdal

دسترسی برای خانوارهای روستایی، اغلب آنها را در فقر نگاه می‌دارد و عدم تعادل‌های جغرافیایی و اجتماعی را استمرار و استحکام می‌بخشد (Mandal, 1989, p.163). به دلیل محدودیت شدید منابع و لزوم تعیین اولویت‌های سرمایه‌گذاری بر مبنای تفکر برنامه‌ریزی عقلایی، در این کشورها با اتخاذ سیاست‌های تمرکزگرایانه‌ای همچون ایجاد و تجهیز سکونتگاه‌های کلیدی/ مرکزی، سعی می‌شود منابع موجود در بهترین مکان - که دارای بالاترین رده عملکردی است - سرمایه‌گذاری و هزینه شود. هدف اصلی این سیاست که کانون تعدادی از نظریه‌های توسعه بوده و در دهه‌های گذشته، خصوصاً از دهه ۱۹۶۰ به بعد در کشورهایی نظیر برزیل، ویتنام، مالزی و اندونزی به اجرا درآمده، ایجاد کانون‌های مستعد جهت رشد و ترقی و جلوگیری از مهاجرت‌های روستا - شهری از طریق ارائه خدمات لازم بوده است (آر. پی. میسرا، ۱۳۶۸، ص ۴۶). در فرایند برنامه‌ریزی و توسعه نواحی روستایی، شناخت و تحلیل وضع موجود روستاها و بررسی امکانات و تنگناهای آنها در زمینه‌های مختلف ضروری بوده و برنامه‌ریزان را در تعیین اهداف توسعه و مشخص کردن سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها و راهکارهای دستیابی به آنها یاری می‌رساند. در این فرایند، سنجش سطوح برخورداری و توسعه نواحی روستایی و بررسی نقاط قوت و ضعف آنها، شرایط هر ناحیه در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی، زمینه تخصیص بهینه منابع و امکانات را برای توسعه هماهنگ، یکپارچه و متوازن روستاها فراهم می‌سازد (Shaban, 2000, p. 103). بر اساس این دیدگاه و از طریق سطح‌بندی مناطق روستایی، می‌توان وضع برخورداری و میزان محرومیت و فقر را مشخص کرد که ارایه یک سلسله مراتب توسعه‌یافتگی مطلوب و یکپارچه از مراکز خدمات روستایی یکی از منافع حاصله آن است؛ به گونه‌ای که دسترسی به دامنه وسیعی از عملکردها برای تعداد زیادی از مردم فراهم شده و مقایسه سطح توسعه منطقه با سایر مناطق به منظور شناخت علل احتمالی توسعه‌نیافتگی امکان‌پذیر می‌شود، بدون اینکه در هر سکونتگاه تمامی آن‌ها موجود باشد (Rondinelli, 1998, p.116). از مهم‌ترین خصایص یک اقتصاد پویا و فعال و سالم، توزیع مناسب و عادلانه امکانات و ثمرات توسعه در میان اکثریت جمعیت یک ناحیه، منطقه یا کشور است. از این‌رو برنامه‌ریزان از طریق تهیه برنامه‌های محرومیت‌زدایی سعی در کاهش شکاف‌ها و نابرابری‌ها دارند. در ایران توسعه و زیرساخت‌های آن در

نواحی جغرافیایی کشور در اثر برنامه ریزی‌های نامطلوب ملی و متمرکز گذشته تفاوت شدیدی را در روند توسعه آشکار ساخته است (قدیری معصوم و دیگران، ۱۳۸۳، ص ۱۴۸). در همین ارتباط بررسی و مطالعه وضعیت روستاهای کشور بیانگر آن است که بیشتر این نواحی از شرایط نامطلوب اجتماعی و اقتصادی رنج می‌برند. کمبود خدمات و تسهیلات رفاهی، بهداشتی، آموزشی و ... از یکسو و توزیع ناهماهنگ این تسهیلات از سوی دیگر، روند توسعه مناطق روستایی کشور را با مشکلات و موانع ساختاری روبرو نموده است. بنابراین بررسی وضعیت برخورداری نواحی روستایی جهت توانمند ساختن روستاییان در برنامه‌ریزی‌های توسعه ضرورت می‌یابد. به همین منظور هدف کلی از این مقاله، بررسی وضعیت و سطوح برخورداری نواحی روستایی شهرستان اردبیل و رتبه‌بندی آنها از نظر میزان برخورداری و محرومیت از امکانات و خدمات به منظور بهره جستن از آن در برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی می‌باشد.

ملاحظات نظری

وجود نابرابری‌ها و تفاوت‌های منطقه‌ای که ناشی از ویژگی‌های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و... می‌باشد برنامه‌ریزان را بر آن داشته تا در پی تکنیک‌ها و روش‌های گوناگونی باشند که به سنجش درجه توسعه‌یافتگی و رتبه‌بندی نواحی بپردازند و از این طریق به شناخت و تحلیل علل و یا عواملی که موجب بروز نابرابری‌ها و اختلافات ناحیه‌ای شده دست یابند.

در سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم علم جغرافیا در اروپا و به خصوص در آمریکا دستخوش انقلاب عظیمی شد که از آن به نام انقلاب کمی در جغرافیا یاد شده است. با توجه به این دگرگونی علم جغرافیا از شیوه سنتی توصیفی خارج گردیده و برای بیان دقیق مطالب جغرافیایی از اعداد و ارقام که از مطالعه پدیده‌های طبیعی و انسانی حاصل می‌آید سود برد. مطالعات جغرافیایی وقتی به صورت کمی و سیستماتیک پی‌گیری شود، با عنایت به خصلت آن که روابط پدیده‌های مختلف طبیعی و انسانی را مورد بررسی قرار می‌دهد، می‌تواند به صورت یک راهنما در امر توسعه و برنامه‌ریزی دخالت نماید (مهدوی، ۱۳۸۰، ص ۶). نگرش علمی و سیستماتیک به جغرافیا به عنوان علم پراکندگی، جغرافیا را بیش از پیش به علوم ریاضی وابسته کرد (شکویی، ۱۳۷۷، ص ۴۳).

براین بری^۱ نیز برای اولین بار در تاریخ علم جغرافیا با روش‌های کمی به تحلیل الگوهای سکونتگاهی پرداخت و با توجه به میزان جمعیت، موقع شهرها، شهرک‌ها، روستاها، محله‌ها و مراکز ناحیه‌ای در یافتن نظام فضایی با روش‌های کمی توفیق بسیاری به دست آورد (شکویی، ۱۳۷۹، ص ۱۱۵). به کارگیری معیارها و روش‌های کمی، جهت سطح‌بندی [سنجش سطوح برخورداری] سکونتگاه‌ها در سیستم فضایی مناطق، نه تنها موجب شناخت تفاوت میان سکونتگاه‌ها می‌گردد، بلکه این سطح‌بندی معیاری برای تعیین مرکزیت، همچنین تعیین انواع خدمات مورد نیاز و تعدیل نابرابری بین سکونتگاه‌هاست (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵، ص ۲۰۹).

بر همین اساس تاکنون روش‌های مختلفی جهت سنجش توسعه و سطح‌بندی سکونتگاه‌ها ارائه شده که از جمله این روش‌ها، شاخص ناموزون موریس می‌باشد. روش موریس با استفاده از داده‌های توصیفی هر واحد سکونتگاهی در مقایسه با واحدهای دیگر و با بهره‌برداری از دو پارامتر زیر سطح توسعه‌یافتگی را مشخص می‌کند:

$$y_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{ij} \min}{x_{ij} \max - x_{ij} \min} \times 100$$

الف) شاخص ناموزون موریس که از طریق فرمول

محاسبه می‌شود، در این فرمول:

$$y_{ij} = \text{شاخص ناموزون برای متغیر } i \text{ ام‌ها در واحد } j \text{ ام؛}$$

$$x_{ij} = \text{متغیر } i \text{ ام در واحد } j \text{ ام؛}$$

$$x_{ij} \min = \text{حداقل مقدار متغیر } i \text{ ام؛}$$

$$x_{ij} \max = \text{حداکثر مقدار متغیر } i \text{ ام است.}$$

نکته مهم در این روش این است که شاخص‌های به کار گرفته شده، باید همسو یا هم جهت باشند. جهت بررسی موضوع، تمام شاخص‌های مورد نظر در قالب فرمول یاد شده به کار گرفته شده است.

ب) شاخص اصلی توسعه موريس که از طريق فرمول $D.I. = \frac{\sum_{i=1}^n y_{ij}}{n}$ محاسبه می‌شود و در آن n تعداد شاخص‌های مورد مطالعه و $D.I.$ شاخص اصلی توسعه است. ضریب شاخص توسعه موريس بين صفر تا ۱۰۰ نوسان دارد که هرچه به ۱۰۰ نزدیک‌تر باشد، سطح توسعه یافتگی بیشتر است (رضوانی، ۱۳۸۳، ص ۱۵۴). برای سنجش این که تا چه حد مقدار یک شاخص به طور نامتعادل در بین دهستان‌ها توزیع شده، از روش ضریب اختلاف (CV) استفاده شده است. ضریب اختلافات با استفاده از فرمول زیر محاسبه می‌گردد (کلانتری، ۱۳۸۰، ص ۱۴۰):

$$CV = \text{مقدار ضریب تغییرات یک شاخص}$$

$$X_i = \text{مقدار یک شاخص در یک طبقه}$$

$$\bar{X} = \text{میانگین همان شاخص}$$

$$N = \text{تعداد مناطق (بخش، دهستان و روستا)}$$

$$CV = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n \frac{X_i^2}{N}}{\sum_{i=1}^n \frac{X_i}{N}}}$$

در این روش مقدار بالای (CV) نشان دهنده نابرابری بیشتر در توزیع شاخص مورد

نظر است.

مواد و روش‌ها

به منظور سنجش و تحلیل سطوح برخورداری نواحی روستایی (در سطح دهستان) شهرستان مورد مطالعه با استفاده از روش اسنادی، به بررسی مبنای نظری مرتبط با موضوع پرداخته شده و سپس با توجه به اهمیت امکانات و خدمات و همچنین محدودیت دسترسی به آنها، ۲۱ متغیر شامل امکانات و خدمات زیربنایی، بهداشتی-درمانی و آموزشی فرهنگی جمع‌آوری شده که این اطلاعات و داده‌ها از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ اخذ شده است (جدول شماره ۱).

پس از جمع‌آوری اطلاعات به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها و سنجش سطوح برخورداری از روش شاخص ناموزون موريس، برای محاسبه نابرابری‌ها در امکانات و

خدمات از روش ضریب اختلاف (C.V) و برای سطح بندی دهستان های شهرستان از روش تحلیل خوشه‌ای استفاده شده است.

جدول شماره ۱: امکانات و خدمات مورد مطالعه در دهستان‌های شهرستان اردبیل

امکانات و خدمات آموزشی و فرهنگی	امکانات و خدمات زیربنایی
- نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از دبستان؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از مدرسه راهنمایی؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از دبیرستان؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از کتابخانه عمومی؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از مکان ورزشی.	- نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از مخابرات؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از آب؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از گاز لوله‌کشی؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از صندوق پست؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از دفتر پست؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از راه آسفالت؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از بانک؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از شرکت تعاونی روستایی؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از فروشگاه تعاونی روستایی؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از تعمیرگاه ماشین‌آلات کشاورزی.
امکانات و خدمات بهداشتی و درمانی	
- نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از خانه بهداشت؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از مراکز بهداشتی و درمانی؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از پزشک؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از حمام؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از داروخانه؛ - نسبت آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر برخوردار از تسهیلات زایمان.	

همچنین با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (نرم افزار ArcGIS) نقشه سطوح برخورداری دهستان‌ها تهیه شده است.

محدوده مورد مطالعه

شهرستان اردبیل از شهرستان‌های استان اردبیل، با مساحت ۲۵۶۶ کیلومتر مربع ۱۴/۴ درصد از مساحت استان را به خود اختصاص داده که مشتمل بر سه بخش (مرکزی، هیر و سرعین) است. این شهرستان دارای ۱۱ دهستان است که از این تعداد، شش دهستان در بخش مرکزی، دو دهستان در بخش سرعین و سه دهستان در بخش هیر واقع شده است.

مطابق با سرشماری سال ۱۳۸۵، جمعیت ساکن روستایی این شهرستان برابر ۱۲۳۲۶۴ نفر بوده که در ۱۸۶ آبادی دارای سکنه سکونت دارند. همچنین از مجموع آبادی‌های دارای سکنه شهرستان (۱۸۶ آبادی) ۱۵۳ آبادی (۸۲/۳ درصد) آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر تشکیل می‌دهند که ۹۹ درصد از جمعیت مجموع آبادی‌های مسکونی را در خود جای داده‌اند (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲: مشخصات جمعیتی شهرستان اردبیل به تفکیک بخش و دهستان

شهرستان	بخش	دهستان	آبادی‌های دارای سکنه		آبادی‌های دارای ۲۰ خانوار و بیشتر	
			تعداد	جمعیت	تعداد	جمعیت
اردبیل	مرکزی	ارشق شرقی	۲۵	۵۸۶۲	۱۵	۵۳۹۳
		بالفلو	۱۹	۲۱۳۴۷	۱۶	۲۱۱۷۲
		سردابه	۲۵	۲۰۵۷۹	۲۳	۲۰۵۳۱
		شرقی	۱۱	۱۷۴۲۰	۱۰	۱۷۴۰۵
		غربی	۲۲	۱۰۷۴۰	۱۴	۱۰۵۲۷
		کلخوران	۱۳	۱۳۶۰۷	۱۲	۱۳۵۶۶
	هیر	فولادلوی جنوبی	۱۶	۳۱۴۸	۱۱	۲۹۶۹
		فولادلوی شمالی	۱۱	۹۲۶۶	۱۰	۹۲۰۳
	سرعین	هیر	۱۷	۸۵۴۸	۱۶	۸۵۲۵
		آب‌گرم	۱۵	۷۸۴۴	۱۵	۷۸۴۴
		سیلان	۱۲	۴۸۷۵	۱۱	۴۸۱۶
	جمع	۱۸۶	۱۲۳۲۶۴	۱۵۳	۱۲۳۰۵۱	

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵.

یافته‌های تحقیق

با استفاده از ۲۱ نوع از امکانات و خدمات و با بهره‌گیری از روش شاخص ناموزون مورس، ضریب کلی برخورداری و ضریب برخورداری دهستان‌های شهرستان مورد مطالعه از لحاظ هر یک از امکانات و خدمات زیربنایی، بهداشتی و درمانی، و آموزشی و فرهنگی محاسبه گردید که به شرح زیر است:

الف) امکانات و خدمات زیربنایی

همانطوری که جدول شماره (۳) نشان می‌دهد ضریب برخورداری دهستان‌ها از ۱۵/۴۳ تا ۸۵/۱۶ در نوسان است. بر همین اساس دهستان شرقی (بخش مرکزی) با ضریب برخورداری ۸۵/۱۶ حایز رتبه اول و دهستان ارشق شرقی که از دیگر دهستان‌های بخش

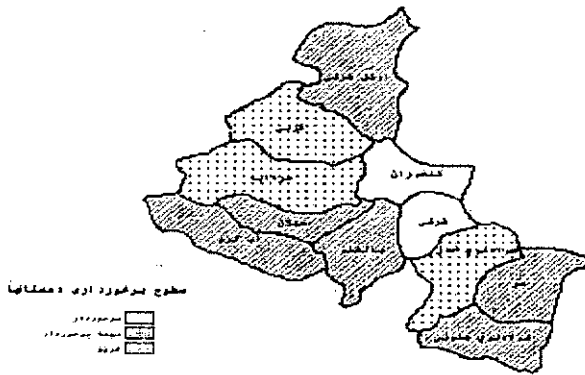

مرکزی است با ضریب برخورداری ۱۵/۴۳ در پایین‌ترین رتبه برخورداری قرار دارد. همچنین به منظور شناخت بیشتر دهستان‌ها از لحاظ برخورداری با روش تحلیل خوشه‌ای به طبقه‌بندی دهستان‌های شهرستان در سه سطح برخورداری، نیمه برخورداری و محروم اقدام شد. بر این اساس دهستان‌های شرقی و کلخوران واقع در بخش مرکزی در سطح یک (برخورداری)، دهستان‌های فولادلوی شمالی (بخش هیر)، غربی (بخش مرکزی) و دهستان سردابه (بخش مرکزی) در سطح دو و به عنوان دهستان‌های نیمه برخورداری و سایر دهستان‌های شهرستان در سطح سه به عنوان دهستان‌های محروم شهرستان قرار گرفته‌اند (نقشه شماره ۱).

جدول شماره ۳: رتبه، ضریب و سطح برخورداری دهستان‌های شهرستان اردبیل از لحاظ امکانات و خدمات زیربنایی

سطح	رتبه	ضریب برخورداری	دهستان
برخورداری	۱	۸۵/۶	شرقی
	۲	۷۴/۸۸	کلخوران
نیمه برخورداری	۳	۵۶/۰۹	فولادلوی شمالی
	۴	۴۰/۹	غربی
	۵	۴۰/۳	سردابه
محروم	۶	۳۴/۹۱	آب گرم
	۷	۳۲/۵۶	سیلان
	۸	۳۱/۵	فولادلوی جنوبی
	۹	۳۰	هیر
	۱۰	۲۶/۹۶	بالقلو
	۱۱	۱۵/۴۳	ارشق شرقی

مأخذ: نگارنده

نقشه شماره ۱: سطح برخورداري دهستان‌های شهرستان اردبیل از لحاظ خدمات زیربنایی
 مأخذ: نگارنده

ب) امکانات و خدمات آموزشی و فرهنگی

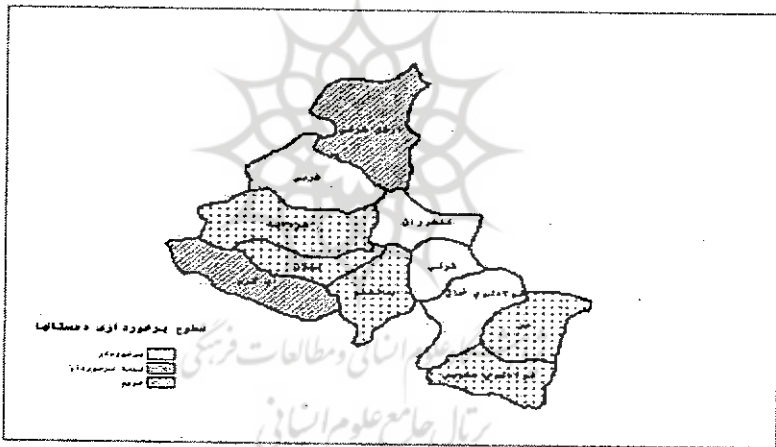
با توجه به ضریب برخورداري دهستان‌ها از امکانات و خدمات آموزشی و فرهنگی (جدول شماره ۴) مشاهده می‌شود که دهستان فولادلوی شمالی (بخش هیر) با ضریب برخورداري ۹۶/۲۴ حایز رتبه اول برخورداري و دهستان آب گرم در بخش سرعین با پایین‌ترین ضریب برخورداري محروم‌ترین دهستان‌های شهرستان اردبیل هستند.

جدول شماره ۴: رتبه، ضریب و سطح برخورداري دهستان‌های شهرستان اردبیل از لحاظ خدمات آموزشی و فرهنگی

دهستان	ضریب برخورداري	رتبه	سطح
فولادلوی شمالی	۹۶/۲۴	۱	برخوردار
شرقی	۶۹/۲۴	۲	
غربی	۶۷/۶۹	۳	
کلخوران	۵۹/۸	۴	
سبلان	۴۶/۷	۵	نیمه برخوردار
فولادلوی جنوبی	۳۸/۶	۶	
بالیقلو	۳۴/۳۶	۷	
هیر	۳۴/۲۴	۸	
سردابه	۳۱/۹۴	۹	
ارشق شرقی	۱۵/۱۴	۱۰	محروم
آب گرم	۴/۴۴	۱۱	

مأخذ: نگارنده

همچنین مشاهده می‌شود که در بین دهستان‌ها از لحاظ خدمات آموزشی و فرهنگی اختلاف و نابرابری زیادی وجود دارد به طوری که بین برخوردارترین دهستان و محروم‌ترین دهستان ۹۱/۸ ضریب برخورداري تفاوت وجود دارد. همچنین سطح‌بندی دهستان‌ها در سه سطح بیانگر آن است که دهستان‌های فولادلوی شمالی (بخش هیر)، شرقی، غربی، کلخوران (بخش مرکزی) در سطح یک به عنوان دهستان‌های برخوردار، دهستان‌های سبلان (بخش سرعین)، فولادلوی جنوبی (بخش هیر)، بالیقلو (بخش مرکزی)، هیر (بخش هیر) و دهستان سردابه (بخش مرکزی) در سطح دو به عنوان دهستان‌های نیمه برخوردار و سایر دهستان‌های شهرستان در سطح سه به عنوان دهستان‌های محروم به شمار می‌آیند (نقشه شماره ۲).

نقشه شماره ۲: سطوح برخورداري دهستان‌های شهرستان اردبیل از لحاظ خدمات آموزشی و فرهنگی

ج) امکانات و خدمات بهداشتی و درمانی

ضریب برخورداري امکانات و خدمات بهداشتی و درمانی دهستان‌های شهرستان اردبیل نشان می‌دهد که دهستان سردابه (بخش مرکزی) با ضریب برخورداري ۷۵/۰۱ به عنوان برخوردارترین دهستان و بالیقلو با کمترین ضریب برخورداري برابر با ۱۲/۲۲ در پایین‌ترین رتبه قرار گرفته‌اند. طبقه‌بندی دهستان‌ها بر اساس ضریب برخورداري در سه سطح بیانگر آن است که تنها دهستان سردابه به عنوان دهستان برخوردار در سطح یک، دهستان‌های کلخوران شرقی و غربی، ارشق شرقی (بخش مرکزی) و فولادلوی شمالی (بخش هیر) در سطح دو برخورداري و به عنوان دهستان‌های نیمه برخوردار و سایر

دهستان‌ها در سطح سه و به عنوان دهستان‌های محروم به شمار می‌آیند (جدول شماره ۵ و نقشه شماره ۳).

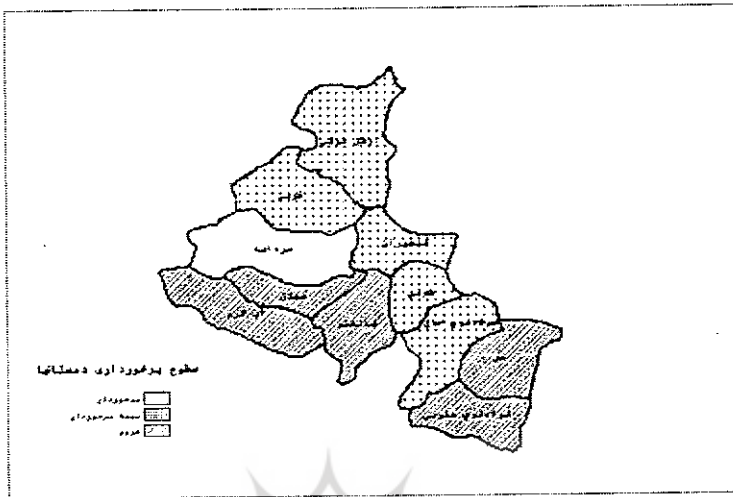
(د) کلیه امکانات و خدمات مورد مطالعه

شاخص نهایی توسعه بر اساس روش موریس نشان می‌دهد که بر اساس شاخص‌های مورد مطالعه در بین دهستان‌های شهرستان اردبیل، دهستان شرقی بخش مرکزی با شاخص نهایی برابر با $67/21$ حایز رتبه اول و برخوردارترین دهستان می‌باشد و دهستان آب گرم از بخش سیلان با کمترین شاخص نهایی ($20/15$) در پایین‌ترین رتبه برخوردار قرار گرفته است. همچنین سطح‌بندی دهستان‌ها نشان می‌دهد که دهستان‌های شرقی و کلخوران (بخش مرکزی) و دهستان فولادلوی شمالی (بخش هیر) به عنوان دهستان‌های برخوردار در سطح یک، دهستان‌های غربی و سردابه (بخش مرکزی) و سیلان بخش سرعین دهستان‌های نیمه برخوردار و در سطح دو و سایر دهستان‌های شهرستان، دهستان‌های محروم می‌باشند که در سطح سه قرار گرفته‌اند (جدول شماره ۶ و نقشه شماره ۴).

جدول شماره ۵: رتبه، ضریب و سطح برخورداری دهستان‌های شهرستان اردبیل از لحاظ خدمات بهداشتی و درمانی

دهستان	ضریب برخورداری	رتبه	سطح
سردابه	۷۵/۰۱	۱	برخوردار
کلخوران	۵۲/۴۵	۲	نیمه برخوردار
شرقی	۴۵/۵۸	۳	
غربی	۴۳/۵۶	۴	
فولادلوی شمالی	۳۹/۳۴	۵	
ارشنی شرقی	۳۵/۱۷	۶	
سیلان	۳۰/۲۸	۷	
آب گرم	۲۷	۸	
هیر	۲۵/۸۶	۹	
فولادلوی جنوبی	۲۵/۸۱	۱۰	
بالقلو	۱۲/۲۲	۱۱	

منبع: نگارنده

نقشه شماره ۳: سطوح برخورداری دهستان‌های شهرستان اردبیل از لحاظ خدمات بهداشتی درمانی

همچنین محاسبه ضریب اختلاف هر یک از سه شاخص خدماتی مورد مطالعه نشان می‌دهد که شاخص‌های زیربنایی با میزان $0/06$ دارای بیشترین عدم تعادل و نابرابری در بین دهستان‌های شهرستان اردبیل می‌باشد. ضریب اختلاف شاخص‌های آموزشی و فرهنگی و بهداشتی و درمانی نیز به ترتیب با $0/08$ و $0/45$ می‌باشد که این امر گویای پراکندگی و عدم تعادل در شاخص‌های آموزشی و فرهنگی در بین دهستان‌ها و حتی بیشتر از شاخص‌های بهداشتی و درمانی است (جدول شماره ۷).

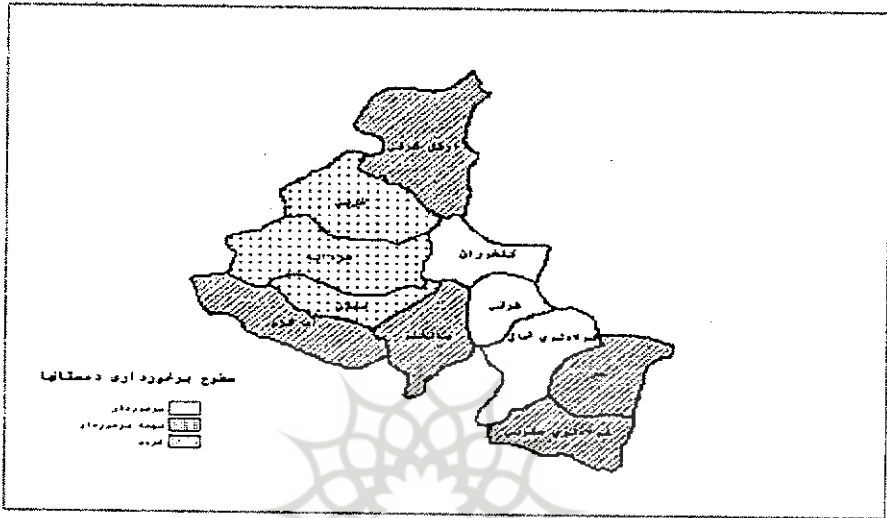
جدول شماره ۷: رتبه، ضریب و سطح برخورداری دهستان‌های شهرستان اردبیل از لحاظ امکانات و خدمات مورد مطالعه

دهستان	شاخص نهایی توسعه	رتبه	سطح
برخوردار	۶۷/۲۱	۱	برخوردار
	۶۲/۵۶	۲	
	۶۱/۶۴	۳	
نیمه برخوردار	۴۸/۹۲	۴	نیمه برخوردار
	۴۷/۱۸	۵	
	۳۴/۴۷	۶	
محدود	۲۹/۹۰	۷	محدود
	۲۷/۹۱	۸	
	۲۵/۱۳	۹	
	۲۲/۳۸	۱۰	
	۲۰/۱۵	۱۱	

جدول شماره ۷: ضریب اختلاف امکانات و خدمات مورد مطالعه در دهستان‌های شهرستان اردبیل

زیربنایی	بهداشتی و درمانی	آموزشی و فرهنگی	
۰/۰۶	۰/۴۵	۰/۵۸	ضریب اختلاف

مأخذ: نگارنده

نقشه شماره ۴: سطوح برخورداری دهستان‌های شهرستان اردبیل از لحاظ خدمات مورد مطالعه

مأخذ: نگارنده

نتیجه‌گیری

مناطق روستایی علاوه بر اهمیت و جایگاه آنها در نظام اقتصاد تولیدی، بخش عمده‌ای از حجم جمعیتی کشور را در خود جای داده‌اند، که در صورت بی‌توجهی و عدم برنامه‌ریزی دقیق و مناسب معضلات عدیده‌ای را به دنبال خواهند داشت. بنابراین در فرایند برنامه‌ریزی و توسعه روستایی، شناخت و تحلیل وضع موجود روستاها و بررسی امکانات و تنگناهای آنها در زمینه‌های مختلف ضروری می‌باشد. در این مقاله با بررسی ۲۱ متغیر از امکانات و خدمات و با استفاده از شاخص ناموزون موریس، به تعیین ضریب و سطوح برخورداری دهستان‌های شهرستان اردبیل اقدام شد. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که وضعیت برخورداری دهستان‌های این شهرستان نابرابر و دارای اختلاف زیادی است. در بین دهستان‌ها نقاط روستایی دهستان شرقی از لحاظ ضریب و سطح برخورداری در رتبه اول و دهستان آب گرم در رتبه آخر قرار دارد. همچنین سطح‌بندی دهستان‌ها بیانگر آن است که از مجموع یازده دهستان شهرستان

مورد مطالعه، سه دهستان در سطح برخورداری، سه دهستان در سطح نیمه برخورداری و پنج دهستان در سطح محروم جای دارند. بررسی ضریب اختلاف محاسبه شده برای هر یک از شاخص‌ها نشان می‌دهد شاخص زیربنایی دارای بیشترین عدم تعادل و نابرابری می‌باشد که این نابرابری و عدم تعادل ایجاب می‌نماید که در برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی در این شهرستان توسعه و آرایه شاخص‌های زیربنایی نواحی روستایی در اولویت قرار گیرد. به طور کلی نتایج حاصله نشان می‌دهد که از بین بردن عدم تعادل‌های درون ناحیه‌ای در سطح شهرستان مستلزم استفاده بهینه از توانمندی‌های محیطی ناحیه به خصوص در نقاط روستایی کوچک که پتانسیل‌های توسعه‌ای قابل توجهی دارا هستند، می‌باشد. بنابراین آرایه امکانات و خدمات گوناگون به این مراکز می‌تواند زمینه‌ساز توسعه بوده و گامی اساسی در جهت نیل به اهداف مورد نظر باشد. البته در همین راستا با توجه به محدودیت سرمایه و کمبود امکانات و خدمات، آرایه آن نیز به تمامی سکونتگاه‌های روستایی نه مقررین به صرفه و نه امکانپذیر است. بنابراین طراحی الگوی بهینه نظام سلسله مراتبی و سطح‌بندی سکونتگاه‌های روستایی به منظور سهولت دسترسی روستاهای کوچک و کم جمعیت به امکانات و خدمات در یک ناحیه الزامی است.

پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. حکمت‌نیا، حسن و میر نجف موسوی (۱۳۸۵)، کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای، یزد: انتشارات علم نوین.
۲. رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳)، «سنجش و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج»، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره سوم (پاییز و زمستان)، صص ۱۶۴-۱۴۹.
۳. شکویی، حسین (۱۳۷۷)، جغرافیای کاربردی و مکتب‌های جغرافیایی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

۴. شکویی، حسین (۱۳۷۹)، *دیدگاه های نو در جغرافیای شهری*، تهران: انتشارات سمت.
۵. قدیری معصوم و دیگران، (۱۳۸۳)، «سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی شهرها و شهرستان های استان گلستان»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۳، صص. ۱۷۰-۱۴۷.
۶. قره باغیان، مرتضی (۱۳۷۵)، *اقتصاد رشد و توسعه*، تهران: نشر نی.
۷. کلاتری، خلیل (۱۳۸۰)، *برنامه ریزی و توسعه منطقه ای (تئوری ها و تکنیک ها)*، تهران: انتشارات خوشبین.
۸. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، *نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن*، شهرستان اردبیل.
۹. معصومی اشکوری، سید حسن (۱۳۷۰)، *اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه ای*، انتشارات سازمان برنامه و بودجه گیلان.
۱۰. مهدوی، مسعود (۱۳۸۰)، *آمار و روش های تجزیه و تحلیل داده ها در جغرافیا*، تهران: انتشارات قومس.
۱۱. مهندسان مشاور DHV از هلند (۱۳۷۱)، *رهنمودهایی برای برنامه ریزی مراکز روستایی*؛ جلد اول؛ ترجمه سیدجواد میر و دیگران، سلسله انتشارات روستا و توسعه، شماره ۱۰، چاپ اول، تهران: مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی، وزارت جهادسازندگی.
۱۲. میسرا، آر. پی (۱۳۷۳)، «مباحثی پیرامون توسعه روستایی»، مجله جهاد، شماره ۱۱۵.

13. Hodder, R (2000), *Development geography*, London: Routledge.
14. Shaban, A., Bhole, L.M (2000), "*Regional disparities in rural development in India*", Journal of Development, Vol. 19 (1), pp. 103-117, NIRD, Hyderabad.
15. -Mandal, R. B (1989), *Systems of rural settlements in developing countries*, New Delhi: Concept Publishing Company.
16. Rondinelli, Dennis A (1998), "*Equity, growth and development regional analysis in developing countries*", Journal of APO.